

Omid Ghaemmaghami. *Encounters with the Hidden Imam in Early and Pre-Modern Twelver Shī'ī Islam*. Leiden/ Boston: Brill, 2020. 279 sayfa.

Cemil Hakyemez

Hitit Üniversitesi
cemilhakyemez@hitit.edu.tr
orcid: 0000-0002-0525-1293

Daha önceki çalışmalarım da gaip on ikinci imam Muhammed Mehdi fiğürünün özellikle siyasi amaçlar için nasıl kullanıldığını güncel bazı örneklerle göstermişim.¹ Ancak bu çalışmalar kapsamlı araştırmalara dayanmıyordu. Omid Ghaemmaghami'nin *Encounters with the Hidden Imam in Early and Pre-Modern Twelver Shī'ī Islam* adlı çalışması ise konuyu doktora tezi düzeyinde inceleyen detaylı bir çalışma olarak duruyor. Toronto Üniversitesi'nde Todd Lawson danışmanlığında hazırlanan tez, Vedad Kadı, Muhammed Ali Amir Muezzi, Dewin Stewart ve Moojan Momen gibi İmamiyye/İsnaaşeriyye uzmanları tarafından da gözden geçirilmiştir. Konuyla ilgili kaynak eserlerin ve Batı dillerinde yapılan çağdaş araştırmaların dikkatle gözden geçirildiği bu çalışmanın kapağında yer verilen "ve seye'tî şî'atî men yedde'i'l-müşâhede" ifadesi, gaip imama nispet edilen son mektupta (tevkî') geçer. "Bazıları taraftarlarıma gelerek beni bizzat gözleriyle gördüklerini iddia edeceklerdir" anlamına gelen bu ifade, gaip imamı görme meselesiyle ilgilidir.

On ikinci imam ve onun gaybeti konusu pek çok araştırmacı tarafından farklı boyutlarıyla tartışılmıştı. Ancak tespit edebildiğim kadarıyla onun gaybet sürecinde taraftarlarıyla görüşmesi meselesi müstakil bir çalışma olarak ilk kez Ghaemmaghami tarafından ele alınmaktadır. Kitapta ilk Şii rivayetlerden günümüze kadar geçen 1100 küsur yıllık sürede konuya dair yorum farklılıkları dikkatlice analiz edilmiştir.

Ghaemmaghami'nin de ifade ettiği gibi, Arapça ve Farsça eserlerdeki on ikinci imamla karşılaşma hikayelerini inceleyen ilk Batılı araştırmacı Henry Corbin'dir (ö. 1978). Sonrasında ise Ghaemmaghami bu konuyu et-

¹ Cemil Hakyemez, "Günümüz İran Şiiliğinde Mehdi Beklentisinin Siyasi Boyutu," *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*, 2018, 515-24. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi; "Some Notes on the Mahdi Perception in Contemporary Shi'ism," *Turkish Journal of Shiite Studies* 2/1 (2020): 6-16.

raflıca tetkik ederek incelediğimiz çalışmasını kaleme almıştır. Kitabı yazma amacını, Şii otoritelerin “*Gaybet-i Kübrâ*”nın ilk yıllarında gaip imamla bağlantının kesildiği, tekrar ortaya çıkana kadar onun kimseyle görüşmeyeceği” düşüncesini savunmadaki ısrarlarını analiz etmektir. Çünkü gaip imamın son mektubu, Şii ulemaya karşı bir meydan okuma anlamı taşıyordu. Bu yüzden de ulema bu konuyla ilgili sorulara muğlak cevaplar vermek zorunda kalmıştı (s. 4).

Kitap giriş ve dört bölümden oluşur. Giriş kısmında gaip imamla karşılaşma meselesiyle ilgili Batı dillerindeki çalışmaların genel bir değerlendirilmesi yapılmış, ardından araştırmanın sınırları belirlenmiştir. Birinci Bölümde *Gaybet-i Sugrâ*’da yazılmış İmami hadis ve tefsir eserlerindeki imamın bilinmezlik, görünmezlik ve tanınmazlığıyla ilgili rivayetler ele alınmış, sonrasında konuyla ilgili özellikle *el-Kâfi*’de geçen rivayetler incelenmiştir. İkinci Bölümde bu hususta dikkat çeken rivayetler etraflıca değerlendirilmiştir. Üçüncü Bölümde imamın dördüncü sefirine gönderdiği iddia edilen mektupta onu gördüğünü ileri sürenin “yalancı ve sahtekar” olduğuyla ilgili rivayet, İbn Ebî Zeyneb Nu’mânî (ö. 360/971), Şeyh Sadûk (ö. 381/991), Şeyh Müfid (ö. 413/1022) ve Şerif Murtazâ (ö. 436/1044) gibi alimlerin aktarımları üzerinden ele alınmıştır. Dördüncü ve son bölümde de, uyanık bir halde imamla karşılaştığını ileri sürenlere dair rivayetlerin çoğalıp, zamanla İmami düşüncede nasıl kalıcı hale dönüştüğü incelenmiştir. Kitabın Ek-1 kısmında Aga Buzurg Tehrânî’nin (ö. 1970) *ez-Zeria ilâ tasâni’i’ş-Şîa*’sındaki gaip imamla karşılaşma hikayelerinin anlatıldığı kısımlara yer verilmiştir. Ek-2 kısmında ise Muhammed Bakır Meclisî’nin (ö. 1110/1698) son mektuptaki “yalancı sahtekar” ifadeleriyle ilgili düşünceleri ve onu temel alan on üç alimin görüşleri zikredilmiştir. Nitekim Meclisî bu ifadeyi “gaip imamı gördüğünü ve onun temsilcisi olduğunu” iddia edenlere hasretmiştir. Onun bu yorumu konuyla ilgili görüş beyan eden çoğu alimin temel dayanağı olmuştur.

Geleneksel İmamiyye inancına göre on ikinci imam Muhammed Mehdi’nin gaybeti iki döneme ayrılır: i) *Gaybet-i Sugrâ*’da onunla karşılaşmak ve görüşmek mümkündür. Bu süre içerisinde o, bir grup taraftarına gözükmüş ve sefirleri ile iletişim kurmuştur. 260/873 yılında onun gaybete girmesiyle başladığı düşünülen bu dönem, 328/940 tarihinde dördüncü sefirin ölümüyle son bulmuştur; ii) İmamiyye alimlerine göre *Gaybet-i Kübrâ*’da onunla görüşmek mümkün değildir. Onlara göre dördüncü ve son sefir Ali b. Muhammed Semerrî, vefatından altı gün önce gaip imamdandan onun el yazısıyla yazılmış ve kendisine hitap eden şöyle bir mektup aldığını ileri sürmüştür:

Allah seninle ilgili (ölümün üzerine) din kardeşlerine iyi mükafatlar verir. Çünkü sen altı gün sonra öleceksin. Bu yüzden işlerini hazırla ve ölümünden sonra kimseyi tayin etme. Tam gaybet ise şimdi başlamıştır ve uzunca bir süre, Allah izin vermeden, kalpler katılaşmadan ve yeryüzü adaletsizlikle dolmadan bir zuhur olmayacaktır. Bir kişi benim Şia'ya gelerek, 'o bana göründü' diyebilir; fakat Süfyânî ortaya çıkmadan ve gökyüzünde bir çığlık duyulmadan o bana göründü diyenin iddiasından sakın; çünkü o kimse büyük bir yalancı ve müfteridir.²

İmamiyye literatüründe gaybette olan gaip on ikinci imamla karşılaşılması veya onun görülmesi hususundaki ilk rivayetler Küleynî'nin (ö. 329/941) *Usûlü'l-Kâfî*'sinde yer alır. Küleynî *el-Kâfî* de onu görenlerle ilgili ayırdığı bölümde on beş rivayet aktarmıştır.³ Bunlar arasında imamın hac zamanında ortaya çıktığı iddialarına dair birtakım müşahhas örneklerle de yer verilmiştir. O, imamın yerinin bilinmesiyle ilgili gündeme getirdiği rivayetlerin birinde, Kâim'in birinci gaybetinde yerini özel Şia'sı hariç kimsenin bilemeyeceği, diğerinde ise sadece özel dostlarının bilebileceği⁴ ifade edilir.

Burada Küleynî'nin bu hususta aktardığı tüm rivayetlere yer vermeyi gerekli görmüyoruz. Ancak on ikinci imamın görülmesiyle ilgili eserinde kayda geçirdiği ve diğer İmamilerin de onayladıkları en dikkat çekici husus, onun hac döneminde ortaya çıktığına dair iddialardır. Konu hakkındaki rivayetlere göre Kâim birinci gaybetinde hac zamanlarında ortaya çıkıp insanları görür, insanlar ise onu göremez.⁵

Küleynî'nin rivayetlerinin tümü birlikte ele alınıp dikkatlice analiz edildiğinde, gaybette olduğu düşünülen gaip imamla görüşmenin aslında pek mümkün olmadığı görülür. Ghaemmaghami'nin araştırmasında da, önde gelen İmamilerin özellikle Gaybet-i Kübrâ dönemindeki; imamla bağlantının büyük oranda sona erdiği, tekrar ortaya çıkışına kadar da onunla iletişim kurulamayacağı, özellikle son mektuptan sonra kendisiyle doğrudan görüşmenin mümkün olmadığı konularında ısrar ettikleri vurgulanır. Fakat ona atfedilen bu konunun sürdürülebilir olmadığı zamanla anlaşılmıştır. Son mektuptan yaklaşık iki asır sonra, çok seçkin taraftarlarının gaip imamla görüştikleriyle ilgili detaylı rivayetler ortaya çıkmaya başlamıştır. Halbuki bu hususla ilgili erken rivayetler oldukça sınırlıdır.

2 Şeyh Sadûk İbn Bâbaveyh Kumî, *Kemâli'd-dîn ve temâmü'n-ni'me* (Kum: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1395/1975), 2: 516.

3 Küleynî, *el-Kâfî fi ilmi'd-dîn*, haz. Seyyid Cevâd Mustafa (Tahran: Defter-i Neşr-i Ferheng-i Ehl-i Beyt), 120-25.

4 Küleynî, *el-Kâfî*, 141.

5 Küleynî, *el-Kâfî*, 137.

Yazara göre rivayetlerin azlığı, son mektubun etkisini devam ettirdiğini gösterir. Mezkur rivayetlerde imam, taraftarlarına ya keramet gösteren biri ya Kabe’de kaybolan hacılara yol gösteren bir rehber ya da çaresiz hastaları şifaya kavuşturan bir şifacı olarak sunulur. Fakat daha sonra rivayetler hem sayıca artmış hem de birtakım detaylarla zenginleştirilmiştir.

Bu rivayetler ayrıntılarda farklılaşsa da birtakım ortak ifadeler içermektedir. Gaip imam gaybette olmasına rağmen, gaybette değilmiş gibi seçkin Şiiilerle görüşmeler yapar, birtakım mucizevi işlerle meşgul olur, sonraki bazı rivayetlerde ise kendisiyle görüşen meşhur alimlerin karmaşık fıkhi ve kelami sorularını cevaplar. Bu durum Gaybet-i Suğrâ’nın sona erip Gaybet-i Kübrâ’nın başladığı dönemde askıya alındığı düşünülen birtakım soruları cevaplama çabasının devamı mahiyetindedir. Sonuç olarak bütün bu bilgiler, Gaybet-i Suğrâ’dan itibaren gaybetin tabiatı ve amacında fazla bir değişme olmadığını gösterir.

Yazar, daha ziyade erken dönem ve modern öncesi dönemdeki görüşmeler veya karşılaşmalar üzerinde yoğunlaşsa da, bu tür detaylı rivayetlerin özellikle son iki yüzyılda dramatik bir şekilde arttığını vurgular. Ona göre XIX. yüzyılın sonlarından itibaren gaip imamla görüşme, karşılaşma ve toplantı yapma hikayelerinin anlatıldığı pek çok Arapça ve Farsça yayın neşredilmiştir. Bu yayınlarda Gaybet-i Kübrâ’da gaip imamla görüşen ulemanın hikayeleri anlatılır. Bu tarz hikayelerin anlatıldığı çok sayıda web sitesi ve blog da oluşturulmuştur. Yukarıda anılan maktuba göre imamla yüze yüze görüşmek mümkün olmamasına rağmen, hem Gaybet-i Kübrâ’da pek çok kişinin onunla görüştüğünü iddia etmesi hem de Şiilik konusundaki belli başlı kitapların bu konuda sessiz kalması hayret verici bulunmuştur.

Yazarın kitapta özellikle dikkat çektiği Ayetullah Miskinî (ö. 2007) hadisesi bu hususa çarpıcı bir örnektir (s. 172). İran İslam Cumhuriyeti Uzmanlar Meclisi’nin ilk başkanı ve zamanın en etkili alimlerinden olan Miskinî 2003 yılının sonlarında gaip imamı gördüğünü ileri sürmüştür. Tartışmalı geçen milletvekili seçiminin hemen ardından Haziran 2004’te Kum’daki haftalık vaazında yedi ay önce gerçekleştiğini ileri sürdüğü bu olayda meleklerin, yeni meclise seçilen üyelerin isimlerini imama nasıl takdim ettiğini, imamın da bu listeyi imzaladığını ve damgasıyla mühürlediğini anlatmıştır. Bu seçimde reformist adayların çoğunun seçime katılması, on iki hukukçudan oluşan İran’ın en üst yasama organı Koruma Konseyi tarafından engellenmiştir.

Miskinî’nin iddiası sadece geçmiş bir durum olarak görülmemiş, yasal bir düzenleme yapılmamakla birlikte uygulamada sonrası için de belirleyici olmuştur. Artık kimin milletvekili seçileceği gaip imamın iradesine bağlanmıştır. Bu durumda parlamentoda sadece muhafazakâr din adamları

rının yandaşları görev yapabilecektir. Miskini'nin beyanı hem ulusal hem de uluslararası basın kuruluşlarının dikkatini çekmiştir. Miskini, adı geçen diğer bazı hükümet üyeleri tarafından da eleştirilince açıklamasını tevîl etmeye çalışmıştır.

Yazara göre İsveçli antropolog David Thurfjell kapsamlı saha araştırmasına dayanan çalışmasında, pek çok Şii'nin İran'ın mevcut dinî lideri Ayetullah Ali Hamaney'in gaip imamla teması olduğuna inanmasına rağmen, kendisinin kamuoyu önünde hiçbir zaman böyle bir iddiada bulunmadığını belirtir. Örneğin, bir hikayeye göre Hamaney, Mehdi olduğu düşünülen gizemli bir yabancıyla konuşurken görülmüştür. Yazara göre özellikle gaip imamla görüşme meselesiyle ilgili haberler üzerinde duran Zübeydî isimli bir müellif, *Keyfe teltekî bi'l-imâmi'l-mehdî* isimli eserinde günümüz ulemasının büyük kısmının Gaybet-i Kübrâ'da gaip imamla görüşmenin mümkün olduğunu düşündüğünü belirtir. Onlara göre imamla görüşmek Gaybet-i Sugrâ'da mümkün olduğu gibi Gaybet-i Kübrâ'da da aynen mümkündür; Allah'ın vermiş olduğu bu karar sorgulanamaz.

Ghaemmaghami, temel İmami kaynaklara göre özellikle Gaybet-i Kübrâ'da gaip imamla görüşmenin mümkün olmadığını söyler. Ona göre Gaybet-i Sugrâ'da oluşturulan hadislerin büyük bölümünde, imamın en yakın taraftarları tarafından görülmeyeceği fikri belirginken, az bir kısmında görülebileceği fakat tanınamayacağı iması mevcuttur. Bir kısım alim tarafından bilinçli olarak eklenen üç rivayet ise bazı taraftarlarının Gaybet-i Kübrâ'da da imamı görebileceğine delil sayılır.

Ghaemmaghami, yaptığı incelemeler sonucunda, bazı taraftarlarının imamı görüp tanıdığını ifade eden bu hadislerin, aslında Musa Kâzım'ın (ö. 183/799) Vâkıfî taraftarlarından devşirilerek gaip imamın gaybetiyle ilişkilendirildiği, sonra da İmami kaynaklara aktarıldığı sonucuna varmıştır (s. 175).

Sonuç olarak yazara göre gaip imamın son mektubuyla kapatılan karşılaşma ve görüşme kapısı, sonraki nesil Usûlî alimler tarafından aralanmış ve mümkün hâle getirilmiştir. Bu durum kanaatimizce oldukça yetkin görevlerle donatılmış bir imamın gaybet gibi pasif bir pozisyonda uzun süre bekletilemeyeceği anlamına gelir. Zira zaman içerisinde karşılaşılan sorunlara bir şekilde çözüm üretilmesi gerekir. Siyasi ve içtimai şartlar gaip on ikinci imamı ister istemez aktif hale getirmektedir.